

Siergiej Kowalow

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland)

e-mail: siergiej.kowalow@mail.umcs.pl

<https://orcid.org/0000-0003-1717-9070>

Беларуская літаратура ў грамадска-палітычным кантэксце.

Andrzej Moskwin, Literatry białoruskiej rodowody niepokorne.

Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2019, 238 s.

Калі б на тытульнай старонцы новай манаграфіі Андрэя Масквіна не быў пазначаны год выдання – 2019, па назве і па змесце кнігі можна было б меркаваць, што яна з’яўляецца своеасаблівым водгукам на жнівеньскія падзеі 2020 года ў Беларусі. І сапраўды, героі гэтай кнігі – Вацлаў Ластоўскі, Максім Гарэцкі, Францішак Аляхновіч, Ларыса Геніюш, Алесь Адамовіч, Васіль Быкаў – увайшлі ў гісторыю не толькі як выдатныя пісьменнікі, але і як актыўныя грамадскія дзеячы, змагары з таталітарызмам і яго ахвяры, яны рэпрэзентавалі ў сваіх тэкстах, выказваннях, учынках сумленне і годнасць беларускай нацыі. А назва аднаго з раздзелаў кнігі – *Współczesna literatura białoruska w szponach polityki* – з’яўляецца надзвычай актуальнай для вызначэння стану сучаснай беларускай літаратуры, мастацтва, культуры.

Аўтар кнігі, уражэнец Беларусі (нар. у 1963 г. у Нясвіжы), выпускнік Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта, выкладчык Варшаўскага ўніверсітэта, доктар габілітаваны Андрэй Масквін добра вядомы ў Польшчы і за яе межамі як тэатразнаўца, тэатральны крытык, перакладчык і папулярызатар усходнеславянскай драматургіі, аўтар шэрагу цікавых інтэрв’ю з беларускімі і рускімі мастакамі, паэтамі, рэжысёрамі. Найважнейшы навукова-выдавецкі праект Андрэя Масквіна – гэта падрыхтоўка і выданне разам з калектывам маладых польскіх перакладчыкаў шэрагу анталогій новай еўрапейскай драматургіі: рускай, беларускай, украінскай, славацкай, славенскай, армянскай. І менавіта беларускай драматургіі было прысвечана бадай найбольш увагі: на працягу сямі гадоў выйшла сем тамоў анталогіі *Nowa dramaturgia białoruska*” (Варшава, 2011–2018).

У 2013 г. А. Масквін выдаў аб'ёмную (435 с.) манаграфію *Teatr białoruski: 1920–1930. Odrodzenie i zagłada*, на падставе якой быў зроблены і апублікаваны ў выдавецтве “Логвінаў” беларускі пераклад: *Беларускі тэатр 1920–30-х: адабраная памяць* (2016). Гэта была цалкам новая, піянерская праца ў кантэксце польскай тэатралогіі, якая ўпершыню звярнулася да гісторыі беларускага тэатра, а на фоне аналагічных публікацый у Беларусі – найбольш поўнае, сістэмазаванае даследаванне станаўлення айчыннага тэатра ў 20-я гг. XX ст. Манаграфія пераканаўча паказвала, як маленькая нацыя пры больш менш спрыяльных культурна-гістарычных варунках можа за дзесяць гадоў выканаць у галіне развіцця тэатра працу, на якую вялікім нацыям спатрэбіліся стагоддзі: ад аматарскіх гурткоў перайсці да прафесійных калектываў, стварыць нацыянальную драматургію, творча выкарыстоўваючы здабыткі расійскага тэатральнага мастацтва знайсці свой адметны спосаб на пастаноўкі сусветнай класікі: Эўрыпіда, Шэкспіра, Мальера, Жулаўскага. Паказвала і адваротны працэс: як камуністычная ўлада, змяніўшы стаўленне да нацыянальнай культуры з пазітыўнага на негатыўнае, за кароткі час знішчае унікальны набытак дзесяцігоддзя, а потым і фізічна распраўляецца з тэатральнымі творцамі. Прысвечаная перыяду 20–30-х гг. мінулага стагоддзя манаграфія А. Масквіна тлумачыла і многія асаблівасці стану сучаснага беларускага тэатра: яго празмерную залежнасць ад улады, ідэалагічны і эстэтычны застоі, капіраванне рускіх і савецкіх узораў, боязь авангарду і эксперыменту на сцэне, арыентацыю на забаўляльнасць і відовішчнасць, падпарадкаванне густам правінцыйнай публікі. Не дзіўна, што даследаванне А. Масквіна выклікала пазітыўны рэзананс як у Польшчы, так і ў Беларусі, адбыўся шэраг прэзентацый кнігі – у тым ліку ў Нацыянальным акадэмічным тэатры імя Янкі Купалы і ў Нацыянальным акадэмічным тэатры імя Якуба Коласа, якім кніга прысвечана. За беларускае выданне аўтар атрымаў прэмію Кангрэсу беларускіх даследчыкаў у 2017 г.

Наступная манаграфія Андрэя Масквіна была прысвечана не тэатру, а беларускай эміграцыйнай перыёдыцы і з'яўлялася плёнам ягонай даследчыцкай працы ў Лонданскай беларускай бібліятэцы імя Францыска Скарыны: *Białoruskie czasopiśmiennictwo emigracyjne* (Варшава 2018). Не будзем падрабязна спыняцца на гэтай працы, бо ў часопісе „Studia Białorutenistyczne” была апублікавана рэцэнзія Наталлі Русецкай на гэтую манаграфію (Ruseckaâ, 2018, s. 257–263).

Пасля публікацыі вышэйзгаданай манаграфіі Андрэй Масквіна выдаў яшчэ некалькі тамоў драматургічных анталогій (славенскай, армянскай, расійскай драматургіі), пад ягонай рэдакцыяй быў апублікаваны зборнік навуковых артыкулаў *Współczesny dramat i teatr wobec wojny, przemocy i uchodźstwa* (Варшава 2018) і нарэшце ў 2019 г. у выдавецтве Універсітэта ў Беластоку ў серыі “Dziedzictwo kultury Białorusi”, пры падтрымцы “Fundacji Promocji i Wspierania Twórczości CONVIVO” пабачыла свет манаграфія *Literatury białoruskiej rodowody niepokorne* (Беласток 2019).

Некаторыя раздзелы новай манаграфіі Андрэя Масквіна былі ўжо апублікаваныя на старонках польскіх навуковых часопісаў (напрыклад, пра рэцэпцыю ў Польшчы творчасці Алеся Адамовіча і Васіля Быкава, пра жыццёвыя і творчыя лёсы Францішка Аляхновіча і Ларысы Геніюш), а некаторыя раздзелы напісаныя зусім нядаўна (напрыклад, *Współczesna literatura białoruska w szponach polityki*). Прысвечаная розным аўтарам, якія жылі ў розныя гістарычныя перыяды (у “нашаніўскі”, “узвышэнскі”, у гады Другой сусветнай вайны, у 60–80-я гг. XX ст.) і розным жанрам (публіцыстыцы, літаратурнай крытыцы, драматургіі, паэзіі, прозе), асобныя раздзелы тым не менш складваюцца ў агульнае пано, знітаванае назвай-канцэпцыяй: непакорная літаратура, літаратура супраціву, літаратура пад прыгнётам палітыкі.

Выразна відаць, што новая кніга Андрэя Масквіна ўзнікла на паграніччы яго навуковай і папулярна-затарскай дзейнасці: у адных раздзелах дамінуе даследчыцкі дыскурс, у другіх – асветніцка-папулярна-затарскі. З гэтага “радаваду”, спалучэння дзвюх мэтаў і патэнцыяльных адрасагаў, вынікаюць і каштоўнасць кнігі, і яе недахопы.

У адрозненні ад многіх калег, якія пішуць пераважна па-беларуску, Андрэй Масквін піша і публікуе свае артыкулы і манаграфіі ў Польшчы на польскай мове і гэтым самым значна пашырае патэнцыяльнае кола сваіх чытачоў, робіць шмат для папулярна-затарскай беларускай літаратуры і культуры ў Польшчы.

Калі ўявіць сабе польскага чытача, напрыклад, літаратуразнаўцу-паланіста, які не валодае беларускай мовай і амаль нічога не ведае пра беларускую літаратуру, манаграфія *Literatury białoruskiej rodowody niepokorne* будзе для яго проста знаходкай. У межах невялікай кнігі паўстае велічны і трагічны вобраз беларускай літаратуры XX ст.: панарама яе развіцця ад “нашаніўскіх” часоў да лукашэнкаўскай эпохі, узнаўляецца грамадска-палітычны кантэкст яе існавання, акрэсліваюцца жанравыя пошукі, прадстаўлены знакавыя постаці беларускай літаратуры і нацыянальнай гісторыі (Вацлаў Ластоўскі, Язэп Лёсік, Лявон Гмырак, Максім Гарэцкі, Францішак Аляхновіч, Ларыса Геніюш і інш). З гэтай кнігі польскі чытач не толькі шмат даведаецца пра Беларусь і беларускую літаратуру, але і шмат чаго зразумее пра гістарычны лёс і культуру суседняга народа, пра вытокі і прычыны тых падзеяў, якія адбываюцца ў Беларусі сёння.

Калі ўявіць сабе беларускага чытача, напрыклад, літаратуразнаўцу-беларусіста, які валодае польскай мовай і грунтоўна ведае беларускую літаратуру, рэцэпцыя манаграфіі *Literatury białoruskiej rodowody niepokorne* будзе іншай. Такі чытач з цікавасцю прачытае пра ўспрыманне творчасці Васіля Быкава і Алеся Адамовіча ў Польшчы, а вось раздзелы пра “Нашу Ніву”, Максіма Гарэцкага, Францішка Аляхновіча пададуцца яму апісальнымі і занадта павярхоўнымі на фоне айчынных публікацый на гэтую тэму, якія да таго ж не ўсе згадваюцца ў манаграфіі А. Масквіна. Недастатковае веданне “літаратуры прадмету” альбо проста няўвага да публікацый папярэднікаў – сур’ёзны недахоп некаторых

раздзелаў манаграфіі Андрэя Масквіна як *навуковых тэкстаў* (гэтая заўвага не змяняе іх *асветніцка-папулярызатарскага* значэння).

На фоне асобных раздзелаў апісальна-папулярызатарскага характару навуковай навізной і аналітычнасцю вылучаецца раздзел *Współczesna literatura białoruska w szponach polityki*, прысвечаны адносінам улады да літаратуры і да яе стваральнікаў, а таксама ўплыву палітыкі на школьны літаратурны канон. Гэты даволі вялікі (каля 30 ст.) раздзел з'яўляецца наватарскім для беларускага літаратуразнаўства і запаўняе лакуну ў публікацыях на гэтую тэму ў Беларусі. З аналагічных даледаванняў згадваецца хіба што артыкул Наталлі Русецкай *Поле літаратуры і поле ўлады: некаторыя асбліваці ўзаемін (на прыкладзе творчасці Альгерда Бахарэвіча і Наталкі Бабінай)*, апублікаваны ў 2012 г. беларуска-нямецкім пасляканферэнцыйным зборніку (Rusecka, 2012, s. 311–312).

На пачатку раздзела А. Масквін слухна адзначае, што “w okresie istnienia Związku Radzieckiego literatura z wyjątkiem krótkich odcinków była ściśle związana z władzą i polityką, a dość często nawet od niej uzależniona. Władza nie tylko stwarzała, lecz nawet narzucała ramy, w obrębie których literatura powinna funkcjonować, określała jej społeczne funkcje” (s.180). Аналізуючы выступленні прэзідэнта Беларусі Аляксандра Лукашэнкі на сустрэчах с прадстаўнікамі творчай інтэлігенцыі і прынцыпы фарміравання (дэфарфавання!) школьнага канону, даследчык аргументавана даказвае, што адносіны ўлады да літаратуры не змяніліся з савецкіх часоў, а ў некаторых аспектах нават пагоршыліся.

Прынцып свабоды творчасці ў Беларусі заменены прынцыпам служэння дзяржаве (г.зн. цяперашняй уладзе), А. Масквін цытуе ва ўласным перакладзе характэрныя звароты кіраўніка дзяржавы да пісьменнікаў: “Wasza zbroja jest bardzo mocna. Chciałbym, aby ta zbroja była wykorzystywana dla dobra narodu i naszego państwa. Będziecie wspierać państwo – państwo nigdy was nie odrzuci i zawsze będzie was wspierać” (s. 183); „Jesteśmy za swobodą twórczości, za różnorodność stylów i gatunków w sztuce. Jednak państwo nie ma prawa wspierania antypaństwowych tendencji i antypaństwowych utworów. Patriotyczne tradycje białoruskiej kultury, założone przez naszych klasyków – Jakuba Kołosa i Jankę Kupalę, a kontynuowane przez Iwana Meleża i Maksima Tankę, powinny żyć w twórczości współczesnych przedstawicieli kultury” (s. 185).

Сімптаматычна, што ў якасці прыкладаў служэння пісьменніка дзяржаве і вернасці дзяржаўнай ідэалогіі ў прамове прэзідэнта згадваюцца Якуб Колас, які сядзеў у расійскай турме, Максім Танк, які сядзеў у турме польскай, і Янка Купала, якога савецкая дзяржава давяла да спробы самагубства, а потым да гібелі...

А. Масквін аналізуе не толькі ўзаемаадносіны ўлады і пісьменнікаў (напрыклад, стаўленне прэзідэнта да Васіля Быкава, Святланы Алексіевіч), але і ўзаемаадносіны прыўладнага Саюза пісьменнікаў Беларусі і незалежнага Саюза беларускіх пісьменнікаў, падкрэслівае прапагандысцкую мэту ўтварэння хімерычнага Саюза пісьменнікаў Беларусі і Расіі.

Па-сутнасці, раздзел *Współczesna literatura białoruska w szponach polityki* складаецца з двух тэматына звязаных, але ўсё ж такі незалежных артыкулаў: пра ўзаемаадносіны палітычнай улады і пісьменнікаў і пра школьныя праграмы і падручнікі як інструмент фарміравання літаратурнага канона. Адсюль пэўная кампазіцыйная хаатычнасць раздзела: спачатку аўтар піша пра палітыку ўлады ў адносінах да літаратуры, потым – пра школьныя падручнікі, праграму Міністэрства адукацыі і стварэнне новага канона, а напрыканцы – пра канфлікт двух Саюзаў пісьменнікаў. Уважліва аналізуючы змест школьных падручнікаў па беларускай літаратуры (В. Івашына, М. Лазарука, В. Ляшук, Р. Шкрабы, Д. Бугаёва, З. Мельнікавай, Г. Ішчанкі), даследчык не адразу тлумачыць чытачу, як падзелена вывучэнне гісторыі беларускай літаратуры па класах (такую інфармацыю пра тэматычныя блокі для IX, X, XI знаходзім толькі на с. 202), уключае ў свой разгляд дапаможнік для абітурыентаў Дз. Старычонка, але чамусьці пакідае па-за ўвагай дапаможнік для вучняў 9 класа пад рэдакцыяй В. Рагойшы і дапаможнік для вучняў 11 класа пад рэдакцыяй А. Бельскага і М. Тычыны, згадвае універсітэцкую *Праграму па гісторыі беларускай літаратуры XX ст.* пад рэд. Л. Сіньковай і А. Пашкевіча, але забывае назваць *Праграму па гісторыі беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў* пад рэд. М. Хаўстовіча (дзве гэтыя праграмы, прынятыя ў Беларускім дзяржаўным універсітэце ў 2002–2003 г. функцыянавалі як храналагічнае цэлае). Напэўна, аналізуючы школьную праграму і падручнікі па беларускай літаратуры, аўтару варта было сканцэнтраваньне увагу на перыядзе XX – пачатку XXI ст., які найбольш адчуў ціск дзяржаўнай ідэалогіі на фарміраванне нацыянальнага літаратурнага канона (школьныя і універсітэцкія падручнікі па гісторыі беларускай літаратуры XI–XIX ст. падрабязна разгледжаны ў нашым артыкуле *Літаратурная спадчына Вялікага Княства Літоўскага ў падручніках па гісторыі беларускай літаратуры* [Kavalëŭ, 2016, s. 245–255]. Але нават з улікам адзначаных хібаў і дробных недапрацовак, можна сцвярджаць, што ў раздзеле *Współczesna literatura białoruska w szponach polityki* варшаўскім даследчыкам здзейснена вялікая праца: уважліва прасочаны змены ў беларускіх падручніках і праграмах па беларускай літаратуры ад 1993 г. да сённяшняга дня і вызначана асноўная тэндэнцыя фарміравання школьнага літаратурнага канона: дамінацыя ідэалагічнага крытэрыя над эстэтычным, біяграфічнага метаду над аналітычным, “выкідванне” з школьнай праграмы палітычна “неблагодзейных” аўтараў і ўвядзенне пасрэдных літаратараў з праўладнага Саюза пісьменнікаў Беларусі.

Прапанаваны ў школьнай праграме канон складаецца амаль выключна з твораў сялянскай тэматыкі, а паняцце “сучасная літаратура” асацыіруецца ў аўтараў падручнікаў з 70–80 гг. XX ст., калі нарадзіліся бацькі цяперашніх вучняў. Што казаць, калі *найноўшую* беларускую драматургію ў школьнай Праграме па беларускай літаратуры, зацверджанай у 2019 г., рэпрэзентуюць п’есы Алеся Петрашкевіча *Напісанае застаецца* і Анатоля Дзялендзіка *Выклік багам*, створаныя ў 60–70-я гады XX ст.

Напісаная эмацыянальна, з публіцыстычнай скіраванасцю, манаграфія Андрэя Масквіна *Literatury białoruskiej rodowody niepokorne* аказвае моцнае эмацыянальнае ўздзеянне і на чытача. І хоць новая кніга варшаўскага даследчыка з навуковага пункту гледжання не дарастае да ўзроўню ягонай ґрунтоўнай манаграфіі *Teatr białoruski: 1920–1930. Odrodzenie i zagłada*, яна мае бясспрэчную эўрыстычную каштоўнасць і пашырае ўяўленне пра беларускую літаратуру ў Польшчы.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

- Kavalëŭ, Sargej. (2016). Litaraturnaâ spadčyna Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga ŭ padručnikah pa гісторыі беларускай літаратуры. U: Ірына Багдановіч (рэд.). *Belaruska-pol'skiâ moŭnyâ, litaraturnyâ i гісторыка-культурныя сувязі*. (s. 245–255). Minsk: BDU. [Кавалёў, Сяргей. (2016). Літаратурная спадчына Вялікага Княства Літоўскага ў падручніках па гісторыі беларускай літаратуры. У: Ірына Багдановіч (рэд.). *Беларуска-польскія моўныя, літаратурныя і гісторыка-культурныя сувязі*. (с. 245–255). Мінск: БДУ].
- Moskwin, Andriej. (2019). *Literatury białoruskiej rodowody niepokorne*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Ruseckaâ, Natallâ. (2018). Novae dasledavanne belaruskich èmigracyjnyh časopisaŭ: Andriej Moskwin, Białoruskie czasopiśmiennictwo emigracyjne: “Pagonâ”, “Sakavik”, “Naperad”. Warszawa: Sowa, 2018, 267 s., *Studia Białorutenistyczne*, 12, s. 257–263. [Русецкая, Наталля (2018). Новае даследаванне беларускіх эміграцыйных часопісаў: Andriej Moskwin, Białoruskie czasopiśmiennictwo emigracyjne: “Пагоня”, “Сакавік”, “Наперад”. Warszawa: Sowa, 2018, 267 s., *Studia Białorutenistyczne*, 12, s. 257–263].
- Ruseckaâ, Natallâ. (2012). Pole litaratury i pole ŭlady: nekatoryâ asblivasci ŭzaemin (na prykladze tvorčasci Al'gerda Baharëviča i Natalki Babinaj). U: Gun-Bryt Koler, Pavel Navumenka (рэд.). *Poglâdy na specyfičnasc' “malyh” litaratur: belarускаâ i ўкраінскаâ лitaratura*, (s. 311–332). Minsk: Parkus plûs. [Русецкая, Наталля (2012). Поле літаратуры і поле ўлады: некаторыя асблівасці ўзаемін (на прыкладзе творчасці Альгерда Бахарэвіча і Наталкі Бабінай). У: Гун-Брыт Колер, Павел Навуменка (рэд.). *Погляды на спецыфічнасць “малых” літаратур: беларуская і ўкраінская літаратура*, (с. 311–332). Мінск: Паркус плюс].